

**FUNKCIONISANJE JEZIKA
NARODÂ I NARODNOSTI
U JUGOSLOVENSKOJ
SOCIJALISTIČKOJ ZAJEDNICI***

BOGDAN L. DABIĆ

Filozofski fakultet, Sarajevo

UDK 800.7:342.725(497.1)

Stručni rad

Primljen: 25. marta 1983.

Prihvaćen: 21. aprila 1983.

Polazeći od tačne činjenice da Španci govore španski, Francuzi — francuski, Nijemci — njemački, Mađari — mađarski itd., stranci iz zapadne Evrope uvjereni su da i Jugosloveni govore jugoslovenski, pa stoga često upotrijebe sintagmu *jugoslovenski jezik*. Takva omaška desi se koji put čak i nosiocima slovenskih jezika, ako slučajno nisu filolozi po obrazovanju — na primjer, Česima, Poljacima, Rusima itd. Te ljude naprosto valja razuvjeravati da jugoslovenski jezik ne postoji, niti je pak postojao u istorijsko doba. U današnjoj Jugoslaviji funkcionišu 3 blisko srodna slovenska jezika (slovenački, srpskohrvatski i makedonski) i više neslovenskih narodnosnih jezika: mađarski, albanski, turski, rumunski itd. Kako se to vidi iz ponuđenoga spiska, u današnjoj Jugoslaviji ima ne samo jezika koji nisu slovenski već i onih koji uopšte nisu indoevropski (na primjer, mađarski i turski).

Jugoslavija je zemlja u kojoj se na relativno malom geografskom prostoru, smjenjuje nekoliko klimatskih zona (kontinentalna, umjerna i primorska), to je kulturno tlo na kojem se dosta precizno ocrta-vaju nekolike civilizacijske zone (zapadnoevropska katolička, vizantijsko-slovenska pravoslavna i arapsko-turska islamska). Od samoga trenutka svoga formiranja Jugoslavija je bila višenacionalna država. Pri tome valja napomenuti da je sâm naziv *Jugoslavija* bio stvoren približno 70 godina ranije nego što je formirana država s tim istim imenom. To najbolje govori o davnašnjem stremljenju svih jugoslovenskih naroda da se ujedine u zajedničkoj državi. Isto tako treba znati da je srpskohrvatski/hrvatskosrpski, kao zajednički jezik Srba i Hrvata, stvoren prije nego što je stvorena zajednička država jugoslovenskih naroda.

* Ovaj referat saopšten je (na francuskom jeziku) na Međunarodnom simpozijumu o bilingvizmu, koji je održan u Madridu 2. i 3. marta 1983. Na simpozijumu su bile zastupljene 3 vanevropske zemlje (Alžir, Ekvador i Kanada) i 5 evropskih zemalja: Belgija, Francuska, Grčka, Jugoslavija i Španija. Sve su to zemlje koje imaju nekih jezičkih specifičnosti, bilingvizma i sl.

Država Jugoslavija stvorena je u rezultatu prvoga svjetskog rata. Onda su na razvalinama Austro-Ugarske monarhije stvorene dvije nove slovenske države, i to Čehoslovačka Republika i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Time je znatno poboljšana politička situacija Slovenstva. Onda se vjerovalo, zamišljalo i priznavalo da u Jugoslaviji žive svega tri slovenska naroda, pa je otud nova država i dobila ime. Docnije će se ispostaviti da je takva koncepcija bila netačna, istorijski i činjenično.

Valja reći da naziv *Jugoslavija*, etimološki analiziran, nije bio sasvim precizan ni 1919. godine ni danas. Ovaj naziv istovremeno je značio etimološki manje i etimološki više od onoga šta kazuje. Objašnjenje uz ovakvu tvrdnju bilo bi sljedeće: u zajedničku jugoslovensku državu (Jugoslaviju) nisu nikad bili uključeni svi južnoslovenski narodi, na primjer — Bugari su ostali izvan ove državne zajednice i formirali su svoju zasebnu, nacionalnu državu. Sa druge strane, pak, u Jugoslaviji nikad nisu živjeli samo slovenski narodi, već u njoj ima i neslovenskih naroda, na primjer: Mađara, Albanaca, Rumuna, Italijana itd. Prema tome, u Jugoslaviji nisu okupljeni svi balkanski, tj. *južni Sloveni* — ikako bi nam to moglo etimološki sugerisati njeno ime. Doduše, tačno je da je u jugoslovensku državu danas inkorporirana apsolutna većina južnoslovenskih naroda. Ali tačno je, i precizno, nešto drugo: prva Jugoslavija, ona versajska, bila je zaista koncipirana kao država južnih Slovena, i to znatno prije njenoga faktičkog stvaranja. Nova Jugoslavija, ova socijalistička, odustala je od takve predratne zamisli, ali je ostalo tradicionalno ime naše države — Jugoslavija — uz attribute *socijalistička* i *federativna* i imenicu *republika*. Time se već kazuje da je nova Jugoslavija posve drugačije koncipirana nego li ona stara, versajska.

Balkan predstavlja jedan specifičan kutak u jugoistočnoj Evropi: to je geografska cjelina, ali isto tako istorijska i civilizacijska. Tako je na ovome prostoru nastao i takozvani *balkanski jezički savez*. U njemu su zastupljeni jezici iz 4 različite indoevropske porodice: romanske, slovenske, albanske i grčke. Pomenuti savez sačinjavaju sljedeći jezici: *bugarski*, *rumunski*, *albanski* i *novogrčki*. Srpskohrvatski jezik uključuje se ovamo samo djelimično, i to svojim *torlačkim* dijalektom (drugačije: prizrensko-timočki), dok se makedonski književni jezik može u cjelini uklopiti u balkanski jezički savez.

Još je slavni francuski komparatista A. Meje (Meillet) konstatovao da postoji takozvani »balkanski lingvistički kotao«. Time je ujedno ukazao na žive procese u smislu previranja i uobličavanja novih književnih jezika na Balkanskom poluostrvu. Mejeova opaska je posve tačna i njegov termin možemo i danas zadržati — pri razmatranju složenih odnosa među pojedinim balkanskim jezicima. Od »balkanskoga jezičkog kotla« složeniji je još jedino kavkaski lingvistički kotao, a od njega je valjda složenija samo kula vavilonska. Stoga i neće biti čudno što je *jafetska teorija* o postanku jezika (sovjetskoga akademika Mara) nastala baš na tome tlu.

Stara Jugoslavija, ona prva, okupila je u svoju državnu zajednicu prije svega slovenske narode, a takođe i neke neslovenske — koje je istorija locirala na tome zajedničkom životnom prostoru. Ranije su jugoslovenski narodi bili inkorporirani u velike susjedne državne tvorevine: u Austro-Ugarsku monarhiju, u Tursku carevinu ili pak u neku od brojnih italijanskih država. Zbog toga jugoslovenski narodi neko vrijeme nisu bili aktivno prisutni u evropskim političkim zbivanjima, nisu imali svoje samostalne države.

Takozvana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca očito nije imala valjane koncepcije o tome kako treba organizovati jednu višenacionalnu zajednicu na relativno malom prostoru. Zbog toga se i raspala, ne samo u rezultatu njemačke fašističke invazije već i zbog unutrašnje lomnosti. Tome je nesumnjivo doprinijela i stalna međunacionalna napetost, uz neriješena privredna i socijalna pitanja. Stara Jugoslavija bila je takođe stvorena djelovanjem najnaprednijih snaga svih jugoslovenskih naroda, ali ona nije opravdala nadanja koja su u nju polagana. Stvar je u tome što je državom upravljala buržoazija srpska, hrvatska i slovenačka i što se u njoj osjećao srpski hegemonizam.

Nova Jugoslavija, socijalistička, stvorena je u procesu NOB i socijalističke revolucije — koja je izvršena u toku drugog svjetskog rata. Rukovodeća snaga u našoj NOB i u socijalističkoj revoluciji — u koju se ona pretvorila — bila je Komunistička partija Jugoslavije. Još u toku NOB ona je imala precizne koncepcije o tome kako valja organizovati novu državnu zajednicu, kao višenacionalnu državu. Nova Jugoslavija zamišljena je kao *federativna država*, koju sačinjavaju 6 republika i 2 autonomne pokrajine. Republike su: SR Slovenija, SR Hrvatska, SR Bosna i Hercegovina, SR Srbija, SR Crna Gora i SR Makedonija. Objе autonomne pokrajine (Vojvodina i Kosovo) ulaze u sastav SR Srbije, šire shvaćene. Prema tome, u socijalističkoj Jugoslaviji funkcioniraju 8 federalnih jedinica. To je sve ustavom regulisano.¹ Jezička slika Jugoslavije ne podudara se s ovom podjelom na republike i pokrajine, ona je nešto prostija — ali i složenija u isto vrijeme.

Nacionalnom pitanju u novoj Jugoslaviji posvećuje se velika pažnja: svako ima pravo da iskazuje svoju narodnost, da razvija i afirmiše njena kulturna i književna dostignuća. Ta su pitanja regulisana saveznom Ustavom, ali i ustavima republikâ i pokrajinâ. Razumije se da u nacionalni kulturni život ulazi i pitanje *upotrebe maternjeg jezika*, i to kao suštinsko. I to je regulisano Ustavom i ustavima.

Svi nacionalni i narodnosni jezici u Jugoslaviji jednaki su u službenoj komunikaciji, bez obzira na njihovu rodoslovnu pripadnost. Ovo je tek polazna tačka za shvatanje statusa pojedinih jezika u socijalističkoj Jugoslaviji. Nije dovoljno samo proklamovati jednakost pred zakonom, već valja svakom jeziku *osigurati* njegovo nesmetano funkcionisanje u školama, u administraciji, u skupštini i pred sudom. Nijedan

¹ Vidi o tome odgovarajuće članove Ustava SFRJ Jugoslavije, i to članove 170, 171, zatim 214, 245, 246 i 247.

od desetak jezika koji su zastupljeni u Jugoslaviji nema zakonsku ili kakvu drugu prednost nad ostalima.

Status pojedinih jezika u socijalističkoj Jugoslaviji ilustrovaćemo prije svega položajem srpskohrvatskog jezika u našoj državnoj zajednici, kao brojačano najbolje zastupljenog. Prema posljednjem popisu stanovništva, u SFR Jugoslaviji živi više od 20 miliona žitelja. Od toga na srpskohrvatskom jeziku, kao maternjem, govori više od 15 miliona ljudi. Broj onih koji vladaju srpskohrvatskim kao prvim stranim jezikom svakako je veći od 15 miliona.

Srpskohrvatskim jezikom kao maternjim govori osnovno stanovništvo u 4 naše socijalističke republike: u Hrvatskoj, u Srbiji, u Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori. Prema tome, na srpskohrvatskom jeziku (kao maternjem govori) apsolutna većina stanovništva u Jugoslaviji. Pa ipak, taj jezik nema nikakve zakonske ili političke prednosti nad ostalim jezicima u našoj socijalističkoj zajednici (nad slovenačkim, makedonskim, albanskim, mađarskim itd.). Druga je stvar što srpskohrvatski, kao najbolje zastupljen jezik u Jugoslaviji, može poslužiti i u međusobnome sporazumjevanju onih Jugoslovena kojima on nije maternji. Međutim, ta njegova funkcija je posve slobodna i spontana, tu nema ničega obaveznog ni prinudnog. Tako se na srpskohrvatskom jeziku, u privatnom i neslužbenom doticaju, mogu sporazumjeti među sobom Makedonci i Slovenci, Albanci i Slovenci, Mađari i Makedonci, Rumuni i Mađari — da bome, ako znaju taj jezik.

Valja još nešto reći o funkcionisanju samoga srpskohrvatskog jezika. Već je rečeno da se njime govori u 4 naše socijalističke republike, a sad bi valjalo reći još i koji se to narodi služe njime kao maternjim jezikom. Specifičnost je ovoga književnog jezika da se njime služe 4 naroda: Hrvati, Srbi, Crnogorci i jugoslovenski Muslimani.² Utom pogledu posebna je situacija u Bosni i Hercegovini. Zbog toga se u Saveznoj skupštini postavljaju redaktori i lektori iz svih četiriju republika u kojima se govori srpskohrvatskim kao maternjim jezikom, kako bi se izvršila minimalna adaptacija teksta — nacionalna i regionalna.

Sticaj nekoliko civilizacija osjeća se i u funkcionisanju srpskohrvatskog jezika. To se opaža već na *grafijskom* planu: tekst na srpskohrvatskom jeziku prezentiran je u dvije azbuke, i to u evropskoj latinici i slovenskoj ćirilici. Najbolja ilustracija tome jeste naš dnevni list pod naslovom »Oslobođenje« — u kojem se, u istome broju, naporedo štampaju članci latinicom i ćirilicom. Za nas je to nešto sasvim obično, ali stranac iz zapadne Evrope doživi pravi *tipografski šok* pri prvom susretu s ovakvim tekstom u novinama.

Srpskohrvatski književni jezik formiran je u vrijeme političke i kulturne razjedinjenosti njegovih nosilaca, što se donekle odražava i u današnjem njegovom profilu. Upravo zbog toga on funkcioniše danas u dvije varijante: zapadnoj (hrvatskoj) i istočnoj (srpskoj). Ove se vari-

² Ovo nije jedinstven slučaj u Evropi i svijetu: njemački jezik, engleski i arapski takođe opslužuju više od jednoga naroda.

jante u inostranstvu obično prezentiraju malo uprošćeno, kao nešto što se ne prožima niti se neutrališe. Međutim, obje varijante se međusobno prožimaju i pomalo čak i neutrališu. Na evropskom zapadu obično se kaže da je zapadna varijanta latinična i ijekavska, a istočna da je ćiriljička i ekavska. Uz to idu i izvjesne leksičke razlike između njih, koje iznose svega 1% (*hljeb/kruh, voz/vlak, kazalište/pozorište, februar/veljača, univerzitet/sveučilište* i sl.). Što se tiče leksičke zalihe zajedničkoga književnog jezika (srpskohrvatskog), valja znati da u zapadnoj varijanti ima više germanizama, a u istočnoj više turcizama. Obično se misli da je granica između dvije varijante posve oštra, što takođe nije tačno. Varijante se prirodno prožimaju i donekle neutrališu, na primjer u SR Bosni i Hercegovini. Baš zbog toga u našoj republici dosljedno se poštuje ravnopravnost pisma (ćirilice i latinice), a takođe kolektivna i individualna sloboda u izboru leksike ili pak u izboru nekoga pravopisnog dubleta.

Nakon što smo ukratko opisali funkcionisanje najbolje zastupljenog jezika u SFR Jugoslaviji, sad će nam biti lakše da objasnimo kako funkcionišu ostali jezici u našoj socijalističkoj zajednici. Najprije ćemo saopštiti o funkcionisanju slovenačkog i makedonskog jezika, koji su inače u najbližoj genetičkoj srodnosti sa srpskohrvatskim. Pri tome ističemo da je *profil* triju slovenskih (standardnih) jezika u Jugoslaviji različit, u čemu se ogleda politička i kulturna istorija njihovih nosilaca. Tako je, na primjer, zajednički srpskohrvatski književni jezik formiran sredinom XIX stoljeća. On obično datira od Ilirskog pokreta u Hrvatskoj i djelovanja Vuika Karadžića u Srbiji.

Slovenački književni jezik počeo je da se formira u XVI vijeku, a prvi impuls dao mu je pokret reformacija. *Makedonski* književni jezik veoma je mlad, on se definitivno uobličio po završetku drugoga svjetskog rata (1945). To je uopšte najmlađi normirani jezik u slovenskome svijetu. Još nešto vrijedi da bude saopšteno u ovoj prilici: u slovenačkom jeziku *isključivo* se upotrebljava latinično pismo, a u makedonskom je ćirilica u *isključivoj* upotrebi. Na Balkanskome poluostrvu, a valjda i u cijeloj Evropi, jedino su nosioci srpskohrvatskoga jezika dvoazbučni.

Slovenački jezik funkcioniše u SR Sloveniji kao maternji jezik osnovnoga dijela stanovništva: u školama, u administraciji, u štampi i kao jezik svakidašnje komunikacije. Osim toga, u ovoj republici postoje još i dvije nacionalne manjine: italijanska i mađarska. U njihovim školama nastava se odvija na narodnosnim jezicima, italijanskom i mađarskom. Sami Slovenci uče u osnovnim školama i srpskohrvatski — kao *prvi strani* jezik. Time im je olakšano komuniciranje sa nosiocima srodnoga srpskohrvatskog jezika, koji je inače maternji jezik stanovništva u 4 naše socijalističke republike.

Makedonski književni jezik afirmisao se u poratnom periodu (od 1945. godine do danas) i već se znatno osposobio za sve funkcije jednog standardnog jezika. Na tome jeziku izlazi štampa i periodika, na njemu se njeguje umjetnička književnost, a zastupljen je u školi, ad-

ministraciji i u svakidašnjoj komunikaciji. Na tlu makedonske socijalističke republike žive još albanska i turska narodnost, pa se nastava odvija i na tim narodnosnim jezicima. Albanski i turski jezik široko su zastupljeni i u ostalim funkcijama — kod onih žitelja Makedonije kojima su to maternji jezici. Sami Makedonci uče srpskohrvatski jezik u osnovnim školama, kako bi se osposobili za komuniciranje sa nosiocima srpskohrvatskoga jezika, koji im je inače veoma blizak genetički.

U onim jugoslovenskim sredinama gdje živi pomiješano stanovništvo nosioci srpskohrvatskog jezika obavezni su da uče jezik nacionalne manjine, na primjer mađarski u SAP Vojvodini i albanski u SAP Kosovu. Osim toga, javni natpisi u takvim sredinama ispisani su na 2 jezika, a u Vojvodini čak i na 3 jezika! Time se olakšava komuniciranje među nosiocima srodnih i nesrodnih jezika u SFR Jugoslaviji, a ujedno to doprinosi zbližavanju naroda i narodnosti u našoj federativnoj socijalističkoj zajednici. Jezička situacija na Balkanskom poluostrvu, a posebno u Jugoslaviji, pravi je eldorado za komparatiste i za prevodioce. Međutim, okolnosti u kojima ovo saopštavam ne dozvoljavaju da se upuštamo u detalje i da razrađujemo takvu postavku. Cilj ovoga izlaganja znatno je skromniji: ovome eminentnom međunarodnom skupu željeli smo da prezentiramo neka naša iskustva o funkcionisanju jezika naroda i narodnosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Ne mislimo da su naša iskustva neki uzorni model, ali vjerujemo da će biti od koristi svakome lingvisti ili društvenom radniku koji ima posla sa bilingvizmom ili čak sa višejezičnošću.